

Fra *Problemata Aristotelis* til Döderleins håndbøker

Rikshospitalets gamle boksamling, et kunnskaps- og forskningsverktøy

Bøkene fra det gamle Rikshospital i Pilestredet, samlet og katalogisert før flyttingen til Gaustad, utgjør en, i norsk sammenheng, enestående boksamling. Den mest omfattende del stammer fra Kvinneklubben, Hudavdelingen og Barneklubben. De eldste bind er fra 1500-tallet, og i hundreåret 1850–1950 foregikk det et systematisk innkjøp av moderne faglitteratur. Det gjør at samlingen er et viktig kunnskaps- og forskningsverktøy for studiet av medisinsk utvikling. Samtidig gir flere av de gamle bøkene presise beskrivelser av sykdomsforløp vi ikke ser i dagens Norge, men kan finne i mange andre land i verden, også i dag.

Bøkene bør få en plassering som gjør at de kan anvendes til forskning, kunnskapstilegnelse og undervisning.

Sundhedscollegiet anser det derfor som Pligt at foreslaa: at der i Christiania maa oprettes en Fødselsstiftelse og et almindeligt Hospital for Riget, saameget mere som den Mangel, Norge siden 1807 har havt paa Læger og Jordemødre, tydeligen viser, hvor nødvendigt det er at have saadanne Stiftelser i Landet selv.

Det Kongelige Norske Sundhedscollegium, 1814 (1)

Rikshospitalet er landets eldste universitetssykehus, med en historie som går tilbake til Sundhedscollegiets innstilling i 1814, der det ble anbefalt opprettelsen av «et almindeligt Hospital for Riget til 150 Syge og en Fødselsstiftelse til 30 Fødende». Sykehuset fei-

Tabell 1 Rikshospital-samlingen

Utgivelsesår	Antall
1501–1600	2
1601–1700	16
1701–1750	25
1751–1800	91
1801–1850	282
1851–1900	777
1901–1950	681
1951–1970	266

Per E. Børdahl

per.bordahl@rikshospitalet.no

Kvinneklubben

Rikshospitalet

0027 Oslo

Erlend Hem

erlend.hem@basalmed.uio.no

Institutt for medisinske atferdsfag

Universitetet i Oslo

Postboks 1111 Blindern

0317 Oslo

Børdahl PE, Hem E.

From *Problemata Aristotelis* to the handbooks of Döderlein. The old library of the National Hospital in Oslo.

Tidsskr Nor Lægeforen 2001; 121: 3588–91.

The collection of old medical and scientific books from the National Hospital in Oslo is a valuable library for education and research. Most of the books are from the collections of the obstetric, paediatric and dermatological departments. The oldest date from the mid-sixteenth century, but the collection also reflects systematic purchases of medical literature after 1800. This library offers an exceptional opportunity in Norway for studying the development of medical knowledge and practice over two centuries.

rer sitt 175-årsjubileum i år, driften tok til i Akersgaten 16. oktober 1826 (2). I 1883 flyttet Rikshospitalet første gang, til anlegget i Pilestredet. Sommeren 2000 flyttet sykehuset igjen. I forbindelse med den siste flytteprosessen ble det under ledelse av professor Olav Hilmar Iversen (1923–97) tatt initiativ til innsamling, oppbevaring og delvis katalogisering av eldre medisinsk utstyr og faglitteratur (3). Tanken var at dette skulle danne hjørnesteinen i et nasjonalt medisinhistorisk museum i Pilestredet park, området der Rikshospitalet hadde ligget. Også utredningen om museet la vekt på oppbyggingen av et bibliotek for forskning og undervisning: «Et godt bibliotek er en forutsetning for forskning ved museet. Det bør bygges opp – innholdsmessig og funksjonelt – slik at det kan fungere som et referansebibliotek for eldre medisinsk litteratur og litteratur om sykdomshistorie, medisinsk historie, sykepleiehistorie og beslektede emner» (4). Stu-

dier av eldre litteratur, håndbøker og lærebøker, gir viktige opplysninger om medisinsk kunnskap og behandling gjennom tidene. Det ble samlet inn faglitteratur fra flere kilder. Det vi i denne artikkelen har gitt navnet Rikshospital-samlingen, består av eldre medisinsk litteratur som tilhørte bibliotekene ved de tre avdelinger som har bidratt med de største samlingene, Kvinneklubben, Barneklubben og Hudavdelingen. Disse bøkene ble innsamlet og katalogisert i 1996–98 og finnes i dag i Bibsys-basen (5). De er foreløpig ikke tilgjengelige, verken for utlån eller gjennomsyn. Etter en presentasjon av selve samlingen eksemplifiseres innhold og betydning hovedsakelig med verk fra Kvinneklubben. Det skyldes både at de fleste og eldste bøkene kommer derfra, og at forfatterne har mest kompetanse på eldre litteratur innen dette fagområdet.

Omfang

Hele samlingen omfatter 2 243 numre, noen av disse er forskjellige bind i samme serie. Ser vi bort fra samleverk, innbundne tidsskrifter o.l. stammer 63 % av titlene fra Kvinneklubben, 20 % fra Barneklubben og 17 % fra Hudavdelingen. 18 av bøkene er fra 1500- og 1600-tallet (tab 1) og 134 fra før 1801. Det store flertall av de eldste bøkene kommer fra Kvinneklubben (tab 2). 16 av 18 fra 1500- og 1600-tallet og 90 % av 1700-tallstitlene kommer derfra. I alt er 80 % av titlene fra før 1901 fra Kvinneklubbens bibliotek.

Også Barneklubbens eldste bøker er sannsynligvis innkjøpt av overlegen ved

Tabell 2 Bøker i Rikshospital-samlingen fra Kvinneklubben

Utgivelsesår	Prosent
1501–1600	100
1601–1700	85
1701–1750	95
1751–1800	86
1801–1850	78
1851–1900	79
1901–1950	56
1951–1970	21
I alt	63

Fødselsstiftelsen som var professor i fødselsvitenskap, kvinnesykdommer og barnesykdommer. Edvard Schönberg (1831–1905) bestyrte Fødselsstiftelsens poliklinikk for barnesykdommer inntil «Rigshospitalets børneafdeling» ble tatt i bruk i 1893.

Det eldste registrerte bindet er fra 1554, *Problemata Aristotelis, ac philosophorum medicorumque* (fig 1). Det ble innkjøpt av Schönberg i 1879, tre år etter at han var blitt professor. Samlingen har imidlertid et eldre bind, foreløpig ikke registrert i Bibsys, *Aphorismi Hippocratis graece et latinae* fra 1547, innkjøpt av Carl Wilhelm Boeck (1808–75) i 1835. Flere av de eldre bøkene om fødsels- og kirurgi som lærefag. Han synes i begynnelsen av sitt opphold på Kongsberg «med forkjærlighed at have beskæftiget sig med obstetrik» (6). Han lot jordmødre benytte fødselstang, og han var blant de første i Norge til å foreta kunstig «fremkaldelse af fortidlig fødsel» på indikasjonen trangt bekken – i 1834 med heldig utfall. Da professoren i fødselshjelp og kvinnesykdommer i 1852 skulle foreta det første keisersnitt ved sykehus i Norge, ble Boeck konsultert (7).

Boksamlingen viser at tysk var det dominerende fagspråk etter 1750, også her hjemme (tab 3). Den skandinaviske faglitteratur var sparsom, og først omkring den første verdenskrig ble det innkjøpt flere engelske enn franske titler. Latin er språket i 58 % av bøkene før 1750, men fra 1751 og frem til 1940 var det via tysk litteratur at man holdt seg orientert om den internasjonale fagutvikling. Tysk er språket i litt under 60 % av bøkene fra siste halvdel av 1750-årene, og noe over 60 % av alle bøkene i samlingen frem til 1940. Etter 1940 er under ¼ av bøkene på tysk. Engelsk litteratur utgjør 6 % på 1800-tallet, 13 % i årene 1901–40, og 52 % de siste 30 årene.

De nyeste bindene i boksamlingen er fra 1970.

Finnes bøkene andre steder?

Lærebøker i medisin, sykepleie, radiografi, jordmorkunnskap osv. er litteratur det i dag er vanskelig å skaffe oversikt over. Mye er kastet, og utvalg av eldre lærebøker i institusjoner og på bibliotek er ofte tilfeldig.

Utredningen om
Medisinsk museum, 1997 (4)

Den eldre medisinske litteratur finnes i Norge for en stor del bare i denne samlingen. Det kan selvfølgelig finnes andre, ikke-registrerte samlinger, men i én forstand finnes bare en bok hvis den er registrert (8). Det er en forutsetning for at den kan bli en del av

Tabell 3 Rikshospital-samlingen. Språk

	En-						Norsk
	Latin	Tysk	gelsk	Fransk	Dansk	Svensk	
1501–1600	1	1					
1601–1700	10	3			2		
1701–1750	13	4	1	5	1		
1751–1800	12	47	5	8	8	1	
1801–1850	18	170	13	24	25	9	
1851–1900	2	453	48	79	56	23	54
1901–1950		340	119	40	29	11	75
1951–1970		60	132	6	16	11	24

forsknings- og kunnskapsprosjekter. 15 av de 18 titlene fra 1500- og 1600-tallet er ikke registrert ved andre norske bibliotek. Rikshospital-samlingen inneholder f.eks. seks hovedverk av den danske anatomen Thomas Bartholin (1616–80) fra årene 1662–89. Fire av disse finnes bare her. 23 av de 25 titlene fra første halvdel av 1700-tallet og 78 av 91 fra andre halvdel finnes heller ikke i andre samlinger. Det vil si at nesten 90 % av titlene fra 1500-, 1600- og 1700-tallet ikke finnes i andre norske boksamlinger.

Av vår egen tidlige medisinske litteratur, inneholder samlingen to av de åtte eksemplarene i Norge av Frederik Holsts (1791–1871) *Beretning, Betænkning og Indstilling fra en til at undersøge de Sindsvages Kaar i Norge og gjøre Forslag til deres Forbedring*

Figur 1 Samlingens eldste registrerte bok: *Problemata Aristotelis, ac philosophorum medicorumque...* fra 1554. Innkjøpt av Edvard Schönberg sommeren 1879

i Aaret 1825 naadigst nedsat Kongelig Commission. Det gjelder også ett av fire eksemplarer av hans *Historisk underretning om Rigshospitalet i Christiania indtil udgangen af aaret 1826*. Det eneste eksemplaret vi har av professor Nils Berner Sørenssens (1774–1857) *Pathologia & therapia specialis* finnes også i samlingen – i håndskrift. Denne forelesningsserien ble for øvrig nedtegnet av en student i 1828, og er lagt ut på Internett (9). Flere av dermatologen Cæsar Boecks (1845–1917) publikasjoner finnes bare i samlingen fra Rikshospitalet.

Eldre norsk faglitteratur i fødselshjelp

Bøkene fra Kvinneklinikken og de eldste fra Barneklivnikken kunne ha hett «Schönbergs samling». Edvard Schönberg har selvfølgelig ikke samlet alle bindene selv, men det var han som begynte å bygge opp samlingen. Han anskaffet også de fleste eldre titlene. Én ting er at han har kjøpt inn gamle, sjeldne bøker, noe annet er at han la grunn for et svært omfattende og kontinuerlig innkjøp av moderne faglitteratur. Det er en grell kontrast mellom det store antall bøker som ble kjøpt inn av ham og hans etterfølger Kristian Brandt (1859–1932) og de mer enn beskjedne budsjetter som preger moderne universitetsavdelinger. Riktignok har Internett og forskjellige databaser gjort at man lettere får tak i vitenskapelige artikler, men bøker er fortsatt viktige arbeidsredskaper i praktisk medisin.

Vi vet ikke hvordan Schönberg finansierte kjøpene, vi kan bare konstatere at hans navnetrekk går igjen i bok etter bok. Han kan ikke ha hatt private midler til alt, selv om han sikkert selv har kjøpt en del av den eldre litteratur. Også Brandt bidrog både med innkjøp og ved at han lot gaver han selv fikk, inngå i samlingen. Det gjelder f.eks. det praktverket han fikk av Max Sängner under besøket hos ham i Leipzig i 1897 (fig 2).

Fødselsstiftelsens og Kvinneklinikken overleger har etterlatt seg mange titler til Bibsys. Den første, professor Magnus Andreas Thulstrup (1769–1844), er et unntak. Han er bare representert med ett skriftlig spor, en plakat om innkvartering, påkledning, ernæring og legemsøvelser for soldatene i 1813: *Til de norske Soldater, som staae i Felten*. Hans innsats i årene etter 1814 lå på andre felter. Da Frans Christian Faye (1806–90) etterfulgte ham i 1846, var kravene til skriftlig produksjon skjerpet. Faye hadde disputert i 1840 på arbeidet *De vesiculis Seminalibus* som kom i to bind i 1840–41. Verket finnes i dag i tre eksemplarer i Norge, ett av dem i Rikshospital-samlingen. Fayes *Lærebog i Fødselsvidenskab for Jordmødre* som kom i tre utgaver i årene 1844–72, var læreboken for jordmød-

Figur 2 Professor Max Sängers gave til Brandt i 1897: Cornelis Solingens hånd-bok for sårleger fra 1693 om hvordan man skulle forløse kvinnen for et dødt barn

Internasjonal faglitteratur i fødselshjelp

Dansk var lenge skriftspråket, og danske forfattere var bredt representert i Kvinneklinnikkens boksamling. Verken Matthias Saxtorphs (1740–1800) *Plan over Forelesningerne over Jordemodervidenskaben* fra 1772–73 eller *Kort Udtog af Jordemodervidenskaben* fra 1776 finnes i andre samlinger. Flere av Saxtorphs andre bøker fantes også i denne samlingen, ofte med ett av de to registrerte norske eksemplarene. Ingen andre bibliotek har en tilsvarende samling av ham. Det gjelder også for andre danske forfattere.

Også eldre svensk litteratur er rikt representert. Ingen andre har Olof af Acrels *Chirurgiska hændelser, anmærkte och samlade uti Kongl. Lazarettet* fra 1775 eller Johan Kraaks *Hand-Bok för Barnmorskor* fra 1782.

Også fødselshjelpens 1700-tallsklassikere er representert. André Levrets (1703–80) *L'art des accouchements, démontré par des principes de physique et de mécanique* fra 1776 er i samlingen, ett av de to eksemplarer i Norge (fig 3). William Smellie (1697–1763) er, typisk nok, representert med en tysk oversettelse, *Samlung anatomischer Tabellen*, trykt i Augsburg i 1782. Det sier

Figur 3 Levrets tang lagt på sistkomende hode ved setefødsel. Fra Georg Wilhelm Steins *Praktische Anleitung zur Geburtshülfe in widernatürlichen und schweren Fällen*, Cassel 1772

re i 60 år fra 1844. I Bibsys er alle tre utgavene representert, utgavene fra 1844 og 1872 begge med ett eksemplar, den fra 1857 med tre, derav to fra Kvinneklinnikken. Går vi til Schönberg, Fayes etterfølger, finnes doktorgradsarbeidet *Om tverleiets behandling og skulderfødslen* i fire eksemplarer i Bibsys, to av dem tilhørte Kvinneklinnikkens bibliotek. *Lærebog for jordmødre* fra 1897 er det to eksemplarer av, ett stammer fra Kvinneklinnikken. Kristian Brandt var en flittigere bidragsyter til den medisinske faglitteratur enn forgjengerne. Hans lærebøker dominerte utdanningen av jordmødre og leger i Norge gjennom første halvdel av 1900-tallet. Ønsker man å studere fagets utvikling, kunne det være en idé å legge hans *Lærebok for jordmødre* under lupen. Den kom i 1913, nye utgaver fulgte i 1921, 1928, 1943 og 1951. Finnes de i bibliotekene? Ja, Brandt er godt representert, men det beste samlede utvalg fantes i biblioteket på hans egen avdeling. 1944-utgaven av *Lærebok for jordmødre* er ikke registrert andre steder.

Også andre fødselsleger enn Fødselsstiftelsens og Kvinneklinnikkens overleger publiserte faglitteratur. Verken Berendt Vedelers (1836–1909) *Retroversion og retroflexion af den usvangre livmoder* fra 1876 eller Nils Quislings (1854–1934) *Kliniske studier over ikterus neonatorum* fra 1893 finnes andre steder enn i samlingen fra Kvinneklinnikken.

Figur 4 Barselidyll. Fra Ludvig Wilhelem Knoers rikt illustrerte bok *Der bey den Frauenzimmer Kranckheiten vernünftigt curirende Medicus*, Leipzig 1747

nok noe om hvilket språk samleren følte han behersket best. Mange av bøkene har praktfulle illustrasjoner, ikke bare av anatomi og kirurgiske instrumenter, men også av miljøet, om enn idyllisert (fig 4). Francois Mauriceau (1637–1709) er representert ved tre verker (fig 5). Klassikeren *Observations sur la grossesse et l'accouchement des femmes* fra 1728 finnes ikke i andre samlinger. Det gjør heller ikke Hugh Chamberlens oversettelse av Mauriceau til engelsk, *The diseases of women with child, and in childbed* fra 1736. En tysk oversettelse av ham fra 1687 finnes det ett eksemplar av også i et annet bibliotek, til gjengjeld har Rikshospital-samlingen ytterligere en utgave av samme bok i annet opplag (fig 5). James Young Simpson (1811–70) er representert med tre titler i Bibsys, to av dem i Rikshospital-samlingen. Den ene, fra 1864, kommer fra Hudavdelingen og viser Simpsons mangfoldige interesser: *Acupressure: a new method of arresting surgical haemorrhage and of accelerating the healing of wounds*.

Det finnes selvfølgelig også «kuriositeter» i samlingen, for eksempel Samuel Auguste Tissots 266 sider tykke *L'onanisme: dissertations sur les maladies produites par la masturbation* fra 1781. Men datiden oppfattet ikke avhandlingen som en kuriositet, Kvinneklinnikkens bibliotek eide 7. utgave av boken. Som om ikke det er nok, fantes også Tissots verker i 14 bind fra 1783

også i biblioteket. Verket om masturbasjon er bind 1. Heller ikke noen av disse perlene finnes andre steder, i henhold til Bibsys, selv om Universitetsbiblioteket i Oslo inneholder andre av Tissots verker.

En systematisk innkjøpspolitikk

«Oh, if only I could consult Döderlein now!»
I thought miserably as I soaped my hands.
Alas, this was quite impossible. In any case,
how could Döderlein help me at a moment
like this?

Mikhail Bulgakov, 1926 (10)

Den unge russiske lege og senere forfatter, Mikhail Bulgakov (1891–1940) hadde sterkt behov for å kunne konsultere Döderleins håndbok i praktisk fødselshjelp da han som nyutdannet skulle utføre sin første indre vending og uttrekning på fot.

Albert Döderlein (1860–1941) var ikke bare vaginalsekretets kartlegger, han skrev også flere håndbøker i fødselshjelp som fikk en enorm utbredelse. Det finnes 23 numre på ham i Bibsys, 14 – alle hans sentrale håndbøker – er i samlingen fra Kvinneklubben. Utgavene av *Leitfaden für den geburtshilflichen Operationen* fra 1912, 1919 og 1950, *Operative Gynäkologie* fra 1912, *Praktische Ergebnisse der Geburtshilfe und Gynäkologie* fra 1920, *Handbuch der Geburtshilfe* fra 1924 og *Geburtshilfliche Operationslehre* fra 1925 finnes ikke i andre norske samlinger. Det er liten grunn til å tro at noen andre bibliotek i Norge i hundreåret 1850–1950 (ramme 1) har kjøpt inn medisinsk faglitteratur for gynekologi, pediatri og dermatologi i samme omfang som Rikshospitalets avdelinger. Samlingen av tysk faglitteratur i fødselshjelp og kvinnesykdommer bekrefter antakelsen. Ikke bare Döderlein er rikt representert, men også landsmannen Walther Stoeckel (1871–1961) hvis lærebøker gir en enestående innsikt i fagets utvikling gjennom første halvdel av 1900-tallet. Samtidig gir de presise beskrivelser av kliniske forløp fra en tid da observasjonen stod i høysetet, og andre diagnostiske muligheter var mer innskrenket enn i dag. Stoeckels to klassikere, som kom i utgave etter utgave, *Lehrbuch der Gynäkologie* og *Lehrbuch der Geburtshilfe* finnes med flere eksemplarer i samlingen fra Kvinneklubben enn noe annet sted, og bare der finnes gynekologibokens utgaver fra 1935 og 1940 og læreboken i fødselshjelp fra 1941 og 1956.

Figur 5 Mauriceaus bok om behandlingen av sykdommer hos gravide og fødende i en Nürnberg-utgave, annet opplag 1707, «erstesmals in französischer Sprach verfasst»

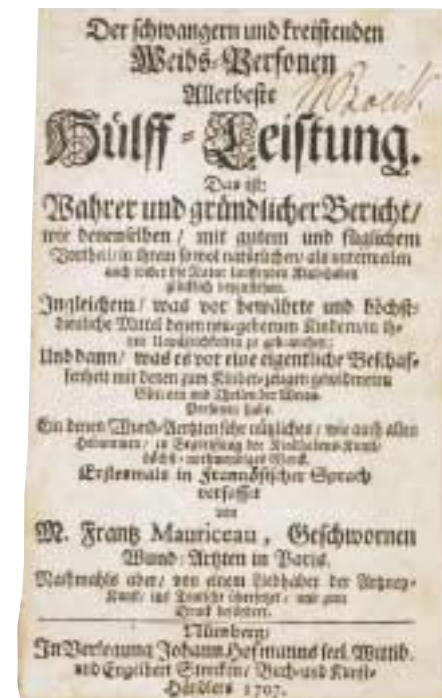
Avslutning

Ved forarbeidet til et nasjonalt medisinhistorisk museum i Pilestredsanlegget ble det samlet inn og katalogisert bøker ved Rikshospitalet som utgjør en svært verdifull samling eldre medisinsk faglitteratur. Ikke bare finnes det eldre, sjeldne bøker i samlingen, men også eksemplarer av forskjellige utgaver av samme bok. Det gir en sjelden mulighet for å kunne følge fagutviklingen. Disse bøkene bør gis en plassering som gjør dem til de redskaper for forskning og kunnskapstilegnelse en slik boksamling bør være. Man kunne ønske seg et nasjonalt bibliotek der eldre medisinsk litteratur var samlet, slik at vi i Norge hadde et virkelig medisinhistorisk forskningsbibliotek (11, 12).

Vi takker Kristin Omsjø, Bibliotek for medisin og helsefag Universitetsbiblioteket i Oslo for hjelp med Bibsys-databasen, og Svein Plukkerud, Museumsprosjektet, med boksamlingen.

Litteratur

1. Johansen JN. Historisk Beretning om Rikshospitalet og Fødselstiftelsen i Christiania. Christiania: Fabritius, 1865.

2. Natvig JB, Børdahl PE, Larsen Ø, Swärd ET, red. De tre Riker: Rikshospitalet 1826–2001. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2001.
3. Forprosjektgruppen for medisinshistorisk museum ved Rikshospitalet. Symposium om Nasjonalt Medisinhistorisk Museum 21. oktober 1994. Oslo: Rikshospitalet, 1994.
4. Børdahl PE, Tschudi-Madsen S, red. Medisinsk museum. Norsk medisinshistorisk museum. Utredning levert til Sosial- og helsedepartementet. Oslo: Rikshospitalet, 1997.
5. wgate.bibsys.no/search/gen?lang=N (skriv «rhmedmus/as» i «fritekst»-feltet) (8.10.2001).
6. Schönberg E. Oversigt over den norske medicinske litteratur i det 19. aarhundre. Kristiania: Biglers forlag, 1897.
7. Hem E, Børdahl PE. Det første keisersnitt i Norge. Tidsskr Nor Lægeforen 1998; 118: 4648–53.
8. Thornton JL, red. Short-title catalogue of books printed before 1851 in the Library of the Obstetricians and Gynaecologists. 2. utg. London: Royal College of Obstetricians and Gynaecologists, 1968.
9. Professor Nils Berner Sørensen: Therapia Generalis www.uib.no/isf/hist/sorensen.htm (8.10.2001).
10. Bulgakov M. A country doctor's notebook. London: Harvill Press, 1995.
11. Thornton JL, Want PC. Antique books in the library of the Royal College of Obstetricians and Gynaecologists. Br J Obstet Gynaecol 1981; 88: 337–45.
12. Perry RA. The Lloyd Library and Museum. Caduceus 1993; 9: 63–70. ○